

Stara fotografija (1903/10) Gundulićeve poljane s terasama (privatna zbirka Mihovila Ercegovića, Dubrovnik)
An old photograph (1903/10) of Gundulićeva poljana with terraces (private collection of Mihovil Ercegović, Dubrovnik)

Vladimir Marković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad
predan 21. 12. 1990.

Kuća i prostor grada u Dubrovniku nakon potresa 1667. godine

»Velika trešnja« 1667. imala je za grad Dubrovnik razmjere prave katastrofe. Knežev dvor, sjedište komunalne vlasti, teško je oštećen, katedrala i većina gradskih crkava porušene su do temelja. Od civilnih zgrada uz Placu, glavnu saobraćajnicu, ostala je sačuvana samo palača Sponza. Urušile su se također cijele stambene četvrti. Požar izazvan potresom harao je gradom četiri dana. Njegove zidine nisu bile znatnije oštećene, ali unutar njih je, pod ruševinama zgrada, poginulo više od polovice stanovnika.¹

Zbog obnavljanja komunalne zajednice odmah se pristupilo izgradnji nove katedrale i popravcima Kneževa dvora, a isto tako i uređenju javnih gradskih površina, njihovu proširenju uz katedralu i ispred Kneževa dvora te planskoj izgradnji serijskih stambenih objekata na Placi, da bi se ponovno uspostavila glavna gradska prometnica te omogućile trgovačke djelatnosti i javna okupljanja kojima je služila. Isusovcima je dozvoljeno da izgradnjom kolegija, crkve i prostrane poljane oblikuju cijeli gradski predio uz južne gradske zidine.

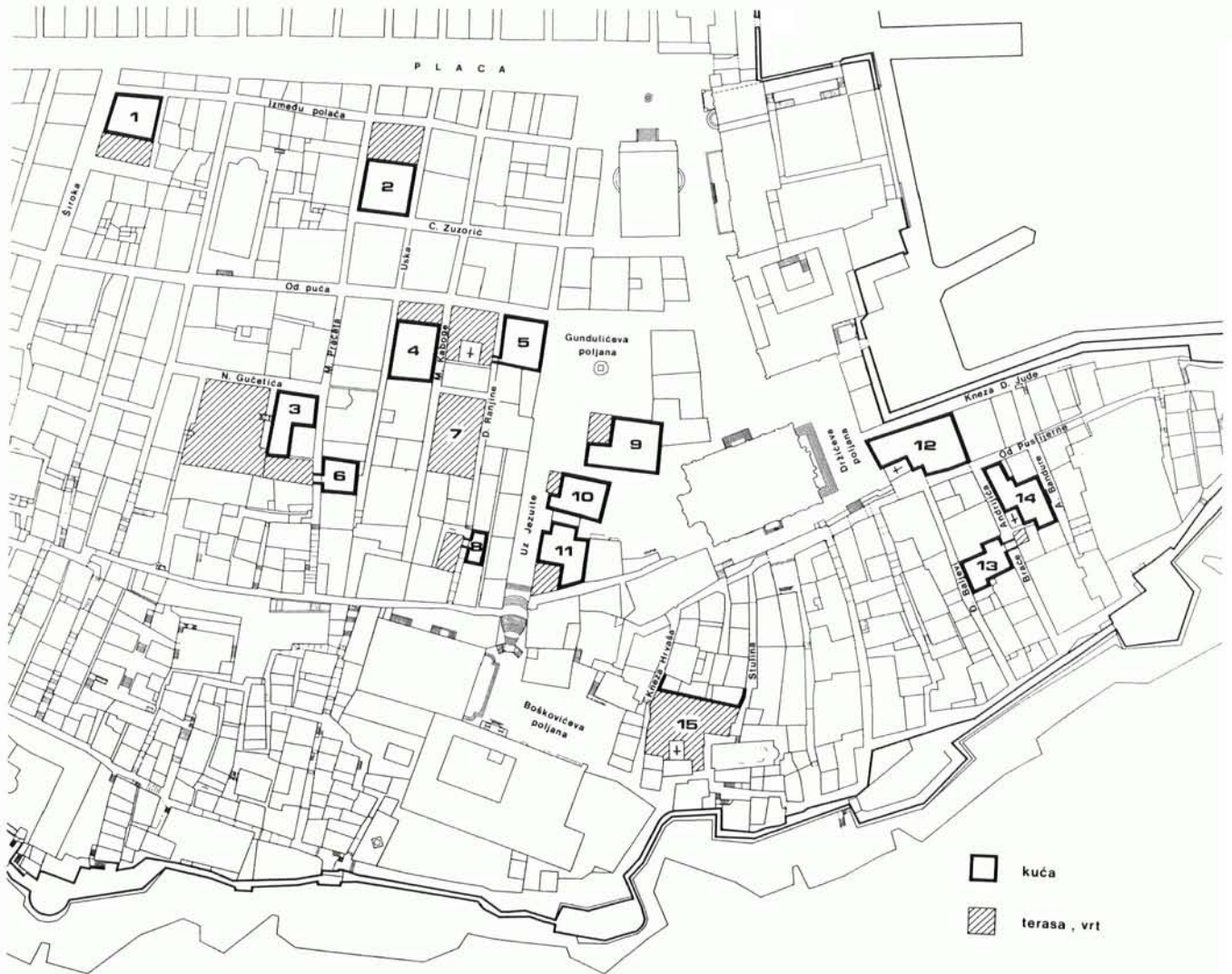
Građevinske pothvate od kolektivnog značenja za život grada i opstanak njegove državnosti provodile su komunalna uprava i crkvene ustanove. Zato su o predloženim projektima i izvršenim radovima ostali sačuvani arhivski dokumenti s imenima uglavnom talijanskih projekatana i voditelja gradnji. Kako je to već doba kasnog XVII. stoljeća, oni su mahom zastupali stilska shvaćanja baroka.²

U obnovi stambenih dijelova grada postupalo se znatno suzdržanije jer se nastojao sačuvati prethodni položaj gradskih prometnica, a samo gdje su stambeni blokovi bili urušeni, oblikovani su slobodni prostori i poljane. Namjera da se zadrži mreža ulica i raspored stambenih blokova sigurno je bila potaknuta i imovinskim razlozima. Obnova privatne stambene arhitekture prepuštena je njezinim vlasnicima pod uvjetom da odmah pristupe radovima.³ Obnovu porušene kuće trebalo je započeti u roku od dva mjeseca, a oštećenu popraviti za dvije godine, da se ne bi izgubila vlasnička prava. Potresom osiromašeni stanovnici grada zato su često u obnovi svojih porušenih i oštećenih staništa pribjegavali improvizacijama. S dozvolom gradske uprave koristili su građevni materijal i klesane dijelove s ruševina, povezujući neoštećene i obnovljene dijelove kuća u jednu stambenu jedinicu, da bi je pokatkad, barem privremeno, dijelilo više korisnika.⁴ Ali zbog prepolovljenog broja gradskog stanovništva mnoge su stambene lokacije ostale bez vlasnika i njih su imućniji pojedinci posvajali, namjenjujući ih za potrebe udobnijeg stanovanja. Na tako proširenim lokacijama podizali su nove palače koje su katkada zapremile cijeli stambeni blok.⁵

Napuštene čestice koristili su i na drukčiji način, osobito kada su na njima ostali potresom pošteđeni dijelovi zgrade. Za takve slučajeve karakteristično je povezivanje kuća iz susjednih nizova istoga stambenog bloka, tako da se poništava klončina (uski razmak koji odjeljuje njihova začelja) i oblikuje nepravilni tlocrt sastavljen od asimetrično raspoređenih prostorija. Sloboda rasporeda takve prostorne grupe osobito je izražena kada su u stambenu cjelinu povezane građevne čestice koje se nalaze u međusobnom pomaku s obzirom na mjesto u paralelnim nizovima. Tako je uspostavljen novi standard – ako već ne možemo reći tip – u stambenoj arhitekturi, kojem stubište oblikovano u samostalnu arhitektonsku temu daje novo obilježje, strano prethodnom iskustvu dubrovačke gradske izgradnje. Ali namjera nam nije ispitati organizaciju unutrašnjeg prostora stambenih objekata, nego razmotriti odnos kuće i grada u uvjetima obnove nakon potresa 1667.

Sažetak

Za reprezentativnu stambenu arhitekturu Dubrovnika nakon potresa 1667. karakteristične su kuće s terasom te autor razmatra njihov udio u korištenju gradskog prostora. Ispituje zatim podrijetlo takve gradnje tražeći njegove izvore u prethodnoj arhitekturi Dubrovnika, ali i talijanskih gradova, osobito Rima. Prostorni odnosi kuće i terase, naglašene asimetrije, izmjene različito oblikovanih fasada te njihov položaj prema ulici i uopće u prostoru grada pokazuju da se u Dubrovniku nakon potresa i tijekom XVIII. stoljeća izgradilo zasebno poimanje stambene arhitekture u kojoj se na specifičan način očituju opće stilske odrednice baroka.

Tlocrt rezidencijalnog dijela Dubrovnika s označenim u tekstu spomenutim kućama i terasama (grafička obrada: D. Stepinac):
 Ground plan of the residential part of Dubrovnik in which the houses and the terraces that have been mentioned in the text have been marked (elaborated by D. Stepinac):

1. Široka ulica br. 1 2. Ulica C. Zuzorić br. 6 3. Gučetićeva palača 4. Kuća u Ulici od puča 5. Palača na Gundulićevoj poljani (hotel »Dubravka«) 6. Ulica M. Pracata br. 11 7. Terasa između Ranjinine i Kabogione ulice 8. Ranjinina ulica br. 5	9. Palača između Bunićeve i Gundulićeve poljane 10. Palača s terasom okrenutom Gundulićevoj poljani 11. Bunićeva palača 12. Sorkočevićeva (Biskupska) palača 13. Palača u Ulici braće Andrijića 8 14. Sorkočevićeva palača u Ulici braće Andrijića 1 15. Terasa s vrtom Gradićeve palače

Terasa, slijepe fasade i asimetrično tijelo kuće

Ruševne i nakon potresa napuštene zgrade susjedni kućevlasnici nisu posvajali samo sa namjerom da umnože broj soba i da u Dubrovniku izgrade kuće većih dimenzija nego što su ih ranije imali. Usvojena su susjedstva koristili također da bi sagradili terase visinom izjednačene i povezane s prvim katom svoje stambene zgrade. Stanovanje prošireno terasom učestalo je u rezidencijalnom dijelu grada i ostvareno je kod više od dvadesetak kuća izgrađenih ili obnovljenih u razdoblju nakon potresa pa do pada Dubrovačke Republike 1808.

Teško je, međutim, uspostaviti kronologiju ili čak »arhitektonsku genezu« dubrovačkih terasa, jer su okolnosti njihove izgradnje, arhitektonske osobine i odnos sa zgradom kojoj pripadaju bili višestruko uvjetovani okolišnim prostorom i načinom njegova korištenja. Nije bilo nevažno da li je izgradnji te-

rase namijenjena površina odvojena od zgrade ulicom, nalazila se terasa do zgrade ili iza nje, da li je na većoj površini, nepravilnog oblika, u paralelnom nizu s kućom kojoj pripada ili je postavljena na ugao stambenog bloka, zapremajući mjesto nekadašnje uglovnice. Takve razlike mogle su također odrediti da li će se zadržati i u izgradnju terase uključiti prizemni fasadni zidovi ruševine koje mjesto terasa zaprema. Zato je arhitektonska struktura terasa vrlo neujednačena, često su izostavljene stilske karakteristične oblike. Terasu postavljenu na skošenim gradskim površinama teško je razlikovati od vrtnih prostora, to više što se »mješovita« tematika vrta – dvorišta – terase umnaža osobito u kasnijem dobu Dubrovnika sve do ovog stoljeća.

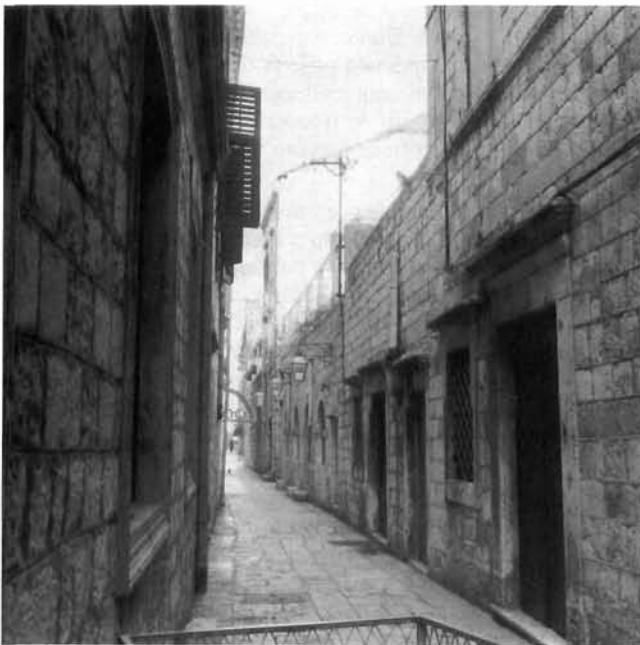
Spomenute okolnosti otežavaju raspoznavanje vremenskog slijeda izgradnje dubrovačkih terasa. Ipak ćemo pokušati us-

Dubrovnik, Gučetićeva palača s terasom (foto: V. Marković)
Dubrovnik, Gučetić palace with terrace (Photo V. Marković)

Dubrovnik, pogled na Ulicu od Puča (foto: V. Marković)
Dubrovnik, the view of Ulica od Puča (Photo V. Marković)

Dubrovnik, terase u Kaboginoj ulici (foto: V. Marković)
Dubrovnik, terraces in Kabogina ulica (Photo V. Marković)

Dubrovnik, kuća s terasom u Širokoj ulici br. 1 (foto: V. Marković)
Dubrovnik, House with the terrace in Široka ulica no. 1 (Photo V. Marković)

postaviti poredak karakterističnih primjera, koji možda neće biti u pojedinostima vjerodostojan, ali će pomoći da im se lakše raspozna udio u organizaciji grada.⁶

Prvu ćemo spomenuti terasu palače Gučetić (sada Osnovna

škola »Stari Grad«). Ona se nalazi uz uličnu liniju i od zgrade palače odvojena je uskim prolazom poput samostalne građevine. Njezinu površinu zaključuje masivni kubus zidan pravilnim klesancima, koji seže do visine prvog kata stambene zgrade.

Dubrovnik, most (s recentno nadzidanom prostorijom) koji povezuje kuću iz Andrijićeve ulice br. 8 s terasom (foto: V. Marković)
 Dubrovnik, the bridge (with a recently built room) which connects the house in Andrijićeva ulica no. 8 with a terrace (Photo V. Marković)

Dubrovnik, terasa Bunićeve palače (foto: V. Marković)
 Dubrovnik, terrace of Bunić palace (Photo V. Marković)

Pročelna mu je ploha u sredini označena velikom rozetom i iznad nje, u vrhu zida, širokim slivnikom za otjecanje oborinskih voda s površine terase. Jednostavna građa terase ukazuje da bi vrijeme izgradnje moglo biti nedugo nakon potresa. Držalo se da njezina ploha zaključuje deponij materijala s gradskih ruševina.⁷ Tu pretpostavku nisu potvrdila nedavno obavljena arheološka istraživanja kada je iz kubusa kojeg ploha terase zaključuje uklonjena ispuna.⁸ Znatno je više bilo zemlje nego građevnog materijala.

Ako bi se nastanak terase obitelji Gučetić htio ipak protumačiti kasnijom prenamjenom u komunalne svrhe podignutoga građevnog tijela,⁹ izgradnja terasa tijekom kasnog XVIII. stoljeća – također na samostalnim građevnim česticama uz stambenu zgradu kojoj pripadaju – posljedica je jasno iskazane volje njihovih korisnika. Karakterističan primjer i »sažetak« takvih htijenja ostvaren je palačom na Gundulićevoj poljani, u kojoj se sada nalazi Hotel »Dubravka«. Njezina terasa zaprema čelo širokoga stambenog bloka, pa je s tri strane omeđena ulicama. Zidanim mostom povezana je s prvim katom svoje stambene zgrade, kako je također i kod spomenute Gučetićeve ili palače iz Andrijićeve ulice broj 8, te u ulici broj 11. Na terasi palače s Gundulićeve poljane nalazi se i obiteljska kapelica. Ali osobitost je njezine namjene u organizaciji prizemlja, gdje su ispod plohe terase bačvastu svodeni prostori prodavaonica s otvorima prema ulici oblikovanim »na koljeno«. Jednako rješenje prizemnog dijela učestalo je u mnogim terasama istodobno građenim u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Nalazimo ih odmah u susjedstvu do hotela u Ulici od Puća, pa nedaleko ispod terasa smještenih između Ranjinine i Kabogine ulice,¹⁰ jednako tako i u kući u Širokoj ulici 1, a također i kod zgrade iz Ulice Cvijete Zuzorić 6, naprimjer.

Drukčiji je udio terase kada zaprema ugaonu građevnu česticu stambenog bloka, jer je na taj način asimetrično zasječeno njegovo kubično tijelo. Vjerojatno najranija tako postavljena te-

rasa u gradu pripada Bunićevoj palači. Ona zaprema ugao stambenog bloka izgrađenog prije potresa, pa je omeđena slijepim bočnim fasadama njegovih zgrada.¹¹ Terasa je okrenuta širokom uličnom proboju, koji se kasnije ugrađenim stubištem iz polovice XVIII. stoljeća uspinje do isusovačkog kolegija i crkve.

Takav se »ugaoni« odnos kuće i njezine terase usvaja i ponavlja u novoizgrađenim privatnim stambenim zgradama XVIII. stoljeća. Kod palače s Bunićeve poljane, koja začelnom i bočnom fasadom izbija na Gundulićevu poljanu, terasa je u visini prvog kata upravo tako postavljena na kutu palače kao da se ranije na njezinu mjestu nalazila neka mala u potresu porušena uglovnica. Jer obje zidne površine koje se uzdižu iznad terase glatko su ožbukane, kao i kod prethodno spomenute Bunićeve terase. Isto se rješenje ponavlja još jednom odmah do nje, s terasom također okrenutom Gundulićevoj poljani.¹²

Kada se asimetrija stambenog bloka, prouzročena »porušeni-« uglom ponovi u pojedinačnim novoizgrađenim stambenim kućama, onda nije više riječ o nepogodi i nužnostima koje iz nje proizlaze. Namjerno uspostavljena asimetrija izraz je poimanja arhitektonskog rasporeda i on jednako određuje unutrašnjost kuće s terasom kao i oblik njezina tijela. Ta asimetrija nije više posljedica zbrajanja većeg broja samostalnih stambenih jedinica i slučajnosti koje iz toga mogu proizići, nego je sadržana u svjesno određenim arhitektonskim »zakoni-« postojanja pojedinačne cjeline. Upravo to potvrđuje nam arhitektura palače smještene između Bunićeve i Gundulićeve poljane. Ali namjerna asimetričnost se ograničava ne samo na kuću s ugaonom terasom. Mogli bismo čak reći da je terasa samo pojedinačni povod mnogo učestalijem asimetričnom obliku u onodobnoj stambenoj arhitekturi Dubrovnika. To nam pokazuje najveća i najrepresentativnija privatna izgradnja u gradu nakon potresa – palača nekada obitelji Sorkočević a sada biskupska. Nalazi se nasuprot pročelju katedrale i za-

Dubrovnik, terasa kuće smještene između Bunićeve i Gundulićeve poljane (foto: V. Marković)
 Dubrovnik, terrace of the house located between Bunićeva poljana and Gundulićeva poljana (Photo V. Marković)

Dubrovnik, Gradićev vrt (foto: V. Marković)
 Dubrovnik, Gradić garden (Photo V. Marković)

ključuje čelo velikoga stambenog bloka koji seže uz zidine gradske luke. Sorkočevići su njezinoj izgradnji pristupili oko polovice XVIII. stoljeća, proširujući svoju stariju u potresu oštećenu palaču. Uz neka još nedostavno ispitana proširenja i povišenja za jedan kat, najznačajnija je promjena ostvarena prigradnjom pročelnog krila. To je krilo usko i izduženo, u čelu samo s dvije prozorske osi i tako prislonjeno uz masivno tijelo starijeg dijela palače da tvore cjelinu »L« tlocrtnog oblika. Obje fasade koje zatvaraju njihov ugao – i fasada novog krila i starijeg dijela palače – ožbukane su i probijene samo s dva prozora. U uglu je, umjesto terase, postavljena uz prizemlje obiteljska kapela. Isto rješenje sa slijepim fasadama i obiteljskom kapelom u kutu između krila ponavlja se i na drugoj palači obitelji Sorkočević u Ulici Braće Andrijića 1.

Izgradnja obiteljskih kapela posljedica je iste namjere da se istakne udio obiteljske kuće u organizaciji gradskog života, ali su kapele u Dubrovniku znatno malobrojnije i ne dosežu značenjem udio terasa.

Svrha i povijesna ishodišta dubrovačkih terasa

Izgradnjom terasa uvode se značajne promjene u način korištenja grada. Njihove površine dio su reprezentativnog kata (»piano nobile«), koji se sada nastavlja iz omeđene unutrašnjosti kuće prema otvorenom prostoru. Taj izlazak »pod vedro nebo« da bi se pogledima sugrađana izložili trenuci obiteljskih svečanosti i odmora čin je posvajanja zajedničkog prostora grada i davanja većeg značenja osobnom udjelu u njemu. Istodobno je tako uspostavljena neposrednija veza između privatnog i javnog, kuće i ulice.

Površine pojedinih terasa također su ozelenjene, pa su tako u prostor grada uključeni odabrani dijelovi prirodnog krajolika. Zelenilo s terase palače Gučetić tek je nedavno uklonjeno, a

neke terase, osobito uz južne zidine grada, još uvijek imaju nisko raslinje pa i stabla.¹³

Terase i zelenilo uz dubrovačke ulice znak su novih shvaćanja gradskog prostora. Slučajnost potresa i njegova rušilačka snaga povod su njihove mnogobrojnosti, ali stvarna im izvorišta imaju široke povijesne korijene. Potražimo ih najprije u samom Dubrovniku.

Preuređujući obiteljsku kuću Mato Gradić je 1590. na ruševini susjedne romaničke kuće podigao plohu vrta u visini prvog kata.¹⁴ Tako je u Dubrovniku uspostavio tip vrtnog prostora koji se u stambenoj arhitekturi Italije naziva »giardino pensile« – kućnim vrtom, koji može biti u razizemlju ali i postavljen na uzdignutu plohu. U quattrocentu ga nalazimo u Palazzo Ducale u Urbinu. U njega se također pristupa iz stambenih prostorija gornje etaže, a visoki ogradni zid probijen mu je prozorima kao što je i Gradićev raščlanjen fasadnim otvorima romaničke kuće uključene u grad vrt. Ali rješenje Gradićeve vrta ne mora biti posljedica neposrednog ponavljanja talijanskih predložaka. Jer na njegovoj je terasi i kapela, a terasa s kapelom u visini prvog kuta stambene kuće i razizemlju površina vrta s ukriženim šetnicama uz koje su parovi stupova s odrinom, neophodne su teme u arhitekturi dubrovačkih ljetnikovaca. Upravo je njih upotrijebio i Gradić, ali unutar gradskih zidina, na zemljištu omeđenom smjerovima ulica i susjednim zgradama, pa ih je u veličini sazeo i prostorno poistovjetio. Mogli bismo zato zaključiti: Kao što su izgradnjom prvih ljetnikovaca Dubrovčani XV. stoljeća gradsku kuću postavili u prirodni pejzaž i njegov dio obuhvatili ogradnim zidovima vrta, dajući mu mjeru arhitekture, potkraj XVI. stoljeća vratili su je u gradske zidine obogaćenu isječkom slobodnog prostora i onim arhitektonskim sadržajima – vrtom površinom s terasom i kapelom – koji su bili neophodni da bi se, udaljeno od grada, u osami ostvarila razina humaniziranog života koju podrazumijeva intelektualna predodžba o ladanju. Unošenjem

Dubrovnik, Sorkočevićeva biskupska palača s kapelom (foto: V. Marković)
 Dubrovnik, Sorkočević bishop's palace with chapel (Photo V. Marković)

Dubrovnik, Sorkočevićeva palača s kapelom u Andrijićevoj ulici br. 1 (foto: V. Marković)
 Dubrovnik, Sorkočević palace with chapel in Andrijićeva ulica no. 1 (Photo V. Marković)

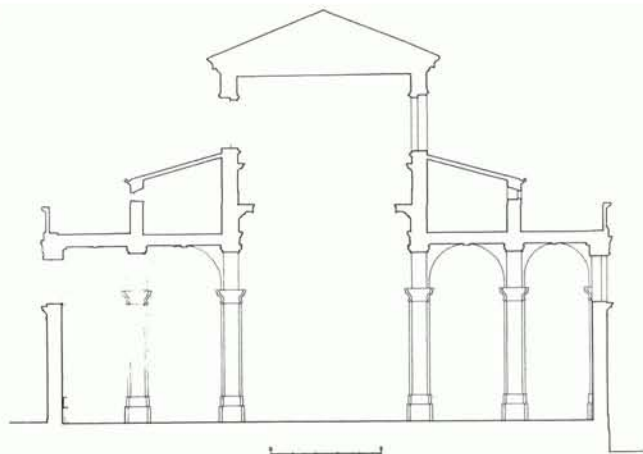
takvih sadržaja u gradski prostor oblikuje se stambena jedinica ne samo veća, bolja i udobnija nego se tako mijenjaju standardi gradskog stanovanja uopće.

Iz razdoblja prije potresa 1667. jedino je preostao Gradićev »kućni vrt« i nije vjerojatno da su takvi primjeri bili učestaliji u renesansnom Dubrovniku.¹⁵ Ipak bi se terasa Gučetićeve palače, zbog njezine ozelenjene površine, mogla smatrati nastavljanjem istih shvaćanja. Ona se očituju i u brojnim visokopostavljenim vrtnim površinama uz kuće do južnih zidina grada. Ali zbog skromnih građevinskih svojstava nije ih moguće vremenski odrediti. Izvjesno je da mnoge potječu tek iz XIX. stoljeća.

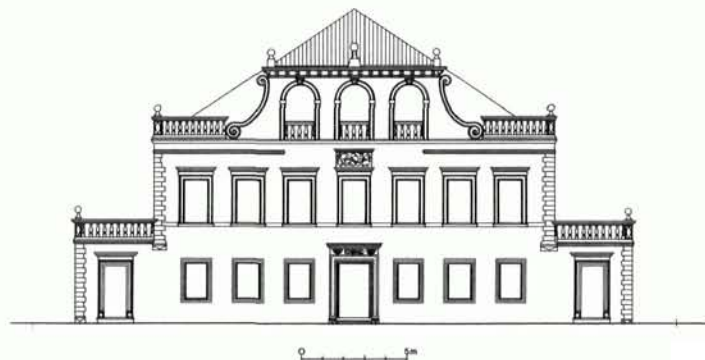
Terase iz kasnog XVIII. stoljeća s prostorijama trgovina ugrađenim u prizemlja oblikovane su kao izrazito gradski sadržaj, pa bi poticaje za njihovu izgradnju mogli prepoznati ne samo u ljetnikovcima nego i u istodobnoj ili tek nešto ranijoj gradskoj arhitekturi – u oba velika pothvata izgradnje crkvenih cjelina nakon potresa, u izgradnji katedrale i isusovačkog kolegija. U kolegiju je, naime, pročelno krilo prizemno i zaključeno je velikom površinom terase na razini prvog kata susjednih krila. Kod katedrale je tema terase čak umnogostručena, jer se njezine plohe nalaze nad oba niza kapela postavljenih uz bočne brodove te iznad sakristije i moćnika.

Da je crkvena arhitektura bila poticaj izgradnji terasa u privatnoj stambenoj arhitekturi Dubrovnik pokazuje Pucićev ljetnikovac (zapravo vrtna palača) izgrađen u drugoj polovici XVIII. stoljeća, ispred samih gradskih vrata na Pilama.¹⁶ Njegovo je troetažno tijelo izduženo u dubinu i stepenasto raščlanjeno, tako da su mu obje bočne strane iznad prizemlja zaključene terasama. Isti se poredak ponavlja i na dubrovačkoj katedrali između glavnog, najvišeg broda, bočnih brodova s nizom prostorija u potkrovlju i do njih nižih kapela zaključenih terasama.

Podudarnosti između rješenja pojedinih terasa nakon potresa i ranijih ili istodobnih primjera dubrovačke arhitekture možemo smatrati izrazom domaće tradicije i sposobnosti njezinih graditelja da usvoje i primjere vlastitim mogućnostima rješenja unešena u grad posredstvom stranih projekata i za dubrovačku arhitektonsku kulturu novih zadataka. Zato prisutnost dubrovačke graditeljske tradicije u izgradnji terasa nakon potresa 1667. istodobno ne znači i neposredno nastavljanje izuzetno rijetko ostvarenih srodnih arhitektonskih namjera u gradu renesansnog razdoblja, a koje prepoznamo samo u jednom sačuvanom ostvarenju, u vrtu Gradića. Jer terasa postavljena uz stambenu kuću tema je vrlo rasprostranjena Sredozemljem i nalazimo je u »rudimentarnom« obliku također i kod seoske arhitekture, kada se zbog kamenitog tla cisterne grade nad zemljom, pa su njihove zaključne plohe visinom izjednačene s gornjom stambenom etažom. I u gradskoj arhitekturi arapskog svijeta jednako kao i katoličke Španjolske i Italije terasa je učestala tema. U južnim gradovima talijanske obale Jadrana nalazimo ih uz pojedine palače, naprimjer u Bariju i Traniju.¹⁷ Zato se njihova pojava u Dubrovniku može shvatiti kao očitovanje iste kulture stanovanja širokorasprostranjene povijesnim prostorom kojemu je i sam pripadao. Pokušamo li u tom pogledu točnije odrediti njegov udio, usmjeriti pozornost ne toliko na pojedinačne arhitektonske osobine dubrovačkih zgrada s terasama i lokalne poticaje koji su u tome sudjelovali koliko na udio koji one imaju u prostoru i životu grada. Ako vjerujemo da su za razdoblje nakon potresa karakteristične terase s prostorijama trgovina u prizemlju – već stoga što su najbrojnije, arhitektonski i namjenski najsloženije organizirane i svojim mjestom u trgovačkom dijelu grada ne uključuju ladanjsko-vrtnu »reminiscencije«, nego su izrazito urbana tema – onda poticaje za njihovu izgradnju ne bi trebalo tražiti na susjednoj obali Jadrana,¹⁸ nego možda u Genovi i svakako u Rimu.

Dubrovnik, katedrala, poprečni presjek (fotogrametrijski snimak pre-radio Damir Bakliža)
 Dubrovnik, the cathedral, cross-section (Damir Bakliža)

Dubrovnik, ljetnikovac Pucić na Pilama, pročelje (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek)
 Dubrovnik, summer house Pucić in Pile, facade (Ivan Tenšek)

Na Genovu ukazuju povijesne okolnosti, mnogostruke putničke i trgovačke veze, pa su Dubrovčani zato sigurno dobro poznavali veliki arhitektonski pothvat genovskog patricijata ostvaren u drugoj polovici XVI. stoljeća izgradnjom ulice »strada nuova«. Njezina najveća palača, Palazzo Doria Tursi, ima dvije uz ulicu postavljene terase ozelenjenih površina (»giardini pensili«).

Ali genovske stambene zgrade XVII. i XVIII. stoljeća ne uključuju temu terase, a i kod spomenutih iz »strada nuova« prizemlja im ne zapremaju prostorije dućana. Za takva dubrovačka rješenja nalazimo podudarnosti upravo u rimskoj arhitekturi. Njihov je predložak velika palača iz središta grada, Palazzo Colonna. Ona se nalazi nasuprot Piazza Venezia, tako da zaprema površinu između Piazza SS. Apostoli i Via Pilotta. Njezino pročelno i bočno krilo zaključeni su prostranim plohama terase u visini prvog kata ispod kojih su u prizemlju, kao i u Dubrovniku, nizovi dućanskih prostorija. Prvi kat palače zidanim je mostovima prebačenim preko Via Pilotta povezan s vrtovima Ville, koja je pripadala istoj obitelji, pa se tako ovdje sabiru sve teme karakteristične i za dubrovačke, tek nekoliko desetljeća kasnije istovrsne gradnje. Palača je naime građena 1730. i njezin projektant Niccola Michetti (1675?–1759) koristi u oblikovanju fasadnih ploha zaključnu atiku, pilastarske nizove, različite formate i oblike otvora međusobno vertikalno povezane razvedenom arhitektonskom i ornamentalno-dekorativnom plastikom, svu onu raznolikost karakterističnu za arhitekturu kasnoga rimskog baroka. Kako u tom obilju prepoznati podudarnosti s također kasnobaroknom stambenom arhitekturom Dubrovnik, s jednostavnim fasadama njezinih zgrada i terasa, raščlanjenim samo jednolikim otvorima i jednostavnim rubnim profilacijama? Ono što im je zajedničko svodi se na udio arhitekture u životu grada. Gledajući arhitekturu kao »stilski znak« to je malo, jer određuje samo dio arhitektonskog zadatka kojeg tek treba ostvariti. Ali za prepoznavanja

nje veza između rimskih primjera i Dubrovnik ipak je dovoljno i čak upućuje na način kako su te veze bile uspostavljene. Njih su ostvarili sami naručioci dubrovačke stambene arhitekture koji su zahtijevali da se videno u Rimu uključi i u njihove novoizgrađene rezidencije. Izostale su tako stilski karakteristične »sintagme« kasnoga rimskog baroka i arhitektura palača s terasom svedena je u oblike dubrovačkoga graditeljskog standarda.

Takav način prenošenja informacija, bez posredstva razrađene arhitektonske dokumentacije, nacрта i crteža, čini se da je u povijesti izgradnje dubrovačkih terasa imao važan udio. (Zato se koriste rješenja preuzeta iz dubrovačke ladanjske i crkvene arhitekture.) Zadržimo se međutim samo na odnosu s Rimom, ne samo zbog spomenutih podudarnosti između Palazzo Colonna i dubrovačkih terasa s prostorijama u prizemlju nego i stoga što rimske terase nisu, kao u Genovi, samo kratka epizoda u povijesti stambene arhitekture. I u Rimu i u Dubrovniku grade se kućni vrtovi (giardino pensile) na ruševinama starijih zdanja. Rimski obitelj Sordini gradi u vrijeme pontifikata Pavla III (1534–1549) vrt uzdignut na ruševinama Augustova mauzoleja, kao što u Dubrovniku Mato Gradić uključuje 1590. u organizaciju svojeg vrta dijelove romaničke kuće. Nisu pritom toliko važne podudarnosti da su oba ogradena od okoliće – jedan zelenilom, a drugi pročeljem romaničke kuće – nego da su stariji arhitektonski dijelovi na istaknutome mjestu u novoj arhitektonskoj cjelini. U Dubrovniku bi se to moglo objasniti poslovičnom štedljivošću njegovih građana i uvijek pomnom korištenju zatečenih građevnih elemenata. Ali u Rimu XVI. stoljeća čuvanje antičkih arhitektonskih struktura i korištenje njihova ranijeg značenja izraz je kasnorenasansnog historizma i namjere obnavljanja antike s kojom se poistovjećuju njezini novi korisnici.¹⁹ Osobito je u tom pogledu karakteristično ponašanje Farnesea, u XVI. stoljeću jedne od najuglednijih obitelji Rima. U prvoj su polovici stoljeća izgradili

Genova, Palazzo Doria Tursi
Genova, Palazzo Doria Tursi

Rim, Palazzo Colonna (foto: V. Marković)
Rome, Palazzo Colonna (Photo V. Marković)

Palazzo Farnese i dobili u posjed novoizgrađenu Villu Farnesinu obuhvativši tako susjedne obale Tibera. Mostom su namjeravali povezati obje rezidencije, ali Michelangelov projekt nije ostvaren, nego su istodobno zaposjeli Palatin svojim vrtovima nazvanim »Orti Farnesiani«, izgradivši tako još jedno ladanjsko obitavalište poput Ville Farnesine. Poticaj njihovoj odluci morala je biti ranija namjena za vrtove odabranog mjesta, jer posvajanje Palatina, sjedišta nekadašnjih vladara Rima iz doba njegove imperijalne veličine, pa zatim ranih rimskih papa metaforički je izražavao želju za poistovjećanjem i nastavljanjem njihova povijesnog ugleda. Takav način predstavljanja vlastitog povijesnog udjela istovjetan je s velikim programom onodobnoga protureformatorskog pokatoličenja antičkih spomenika u istome gradu, u čemu je papa Pavle III. – civilnim imenom Alessandro Farnese – imao pokretačku ulogu.

Usmjerenost na određena povijesna mjesta općenita je, premda ne uvijek jednako izražena pojava u raspodjeli gradskog prostora. Takvi primjeri mogu se naći u mnogim gradovima kod kojih intenzivna izgradnja od XVI. do XVIII. stoljeća zahvaća prethodno (redovno srednjovjekovno) gradsko tkivo. Ali u Rimu i Dubrovniku pristupa se ne samo novoj izgradnji nego obnovi, doslovno reurbanizaciji gradskog prostora. Kod prvog je namjera izgradnje u XVI. i ranom XVII. stoljeću, jednako kao i kod drugoga nakon potresa, nošena naglašenom pažnjom za povijesne vrijednosti gradskog prostora. U novo se uključuju i ističu se dijelovi starijih arhitektonskih struktura, pa se oblikuju građevine s istaknutim obilježjima vremenske slojevitosti i trajanja. Cjelina grada tako je predstavljena kao povezana struktura koja se raspoređuje vlastitim povijesnim vremenom i njezini oblici stvaraju dojam otvorenosti i nedovršenosti. – Takvo ponašanje u Rimu želi ostvariti »veliki povijesni san« o uspostavljanju novog središta svijeta, a u Dubrovniku se ono svodi na očuvanje ranije postojećeg.

Zbog razmjernog obilja prostora namijenjenog reurbanizaciji – u Dubrovniku je broj stanovnika prepolovljen potresom, a u Rimu višestruko manji nego u antičko doba – u oba grada novo stanovanje uključuje otvorene, pojedincima namijenjene površine. Teško je pretpostaviti da bi bez rimskih poticaja isti tip stanovanja u tako brojnim primjerima ostvarili i obnovitelji Dubrovnika nakon potresa 1667. Pritom i u Dubrovniku značaj mjesta utječe na osobine arhitektonskog reda. Već spomenuta palača s ugaonom terasom okrenuta je pročeljem tiješnom prostoru kojeg zaprema apsida katedrale i zgrada krstionice (porušene u XIX. stoljeću), premda se iza začelja palače širi prostrana Gundulićeva poljana. Takav odnos kuće i gradskog prostora protuslovi ne samo principima baroknog urbanizma nego i pretpostavkama udobnosti gradskog stanovanja uopće.

Udaljavamo se time sve više od velikih namjera, gigantskih prostornih razdaljina, neograničene rasprostranjenosti Rima i njegova povijesnog značaja. Vraćamo se u uskim ulicama podijeljeni prostor unutar zidina Dubrovnika i vremenskim odnosima gdje je prošlost koju treba obnoviti vrlo nedavna i odivljena samo kratkotrajnim ali razornim djelovanjem potresa. Zato su i manje važni podaci iz povijesti porušenoga grada, koji nam se mogu učiniti neznatnim, mogli biti od udjela u namjerama i odlukama njegovih obnovitelja. Kod zaposjedanja njegovih parcela sigurno nije bilo beznačajno kome su prethodno pripadale i da je isticanje novih arhitektonskih sadržaja uz privatne stambene zgrade, kao što su terasa ili obiteljska kapela, bilo shvaćeno kao privatizacija pojedinih funkcija grada. Jer za svečanosti na otvorenom i religijske obrede pojedinci su umjesto ulice i zajedničke crkve koristili vlastite terase i kapele.

Razmatrajući neke osobine privatne stambene izgradnje nakon potresa, osobito temu terasa s obzirom na namjenu, povi-

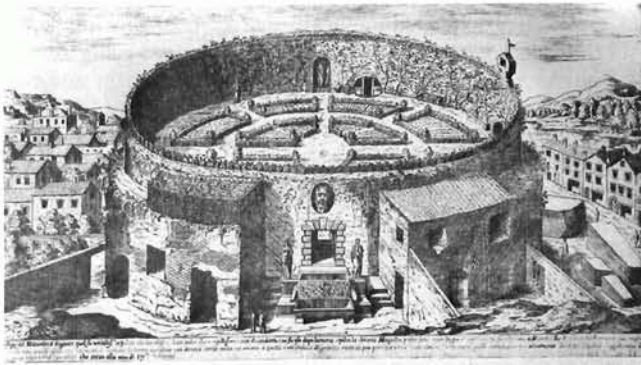

Bild 91: Garten der Soderini auf dem Grabmal des Augustus
(Stich des Étienne du Pérac)

Rim, vrt obitelji Sonderini na Augustovu mauzoleju (Grafika Étienne du Pérac)
Roma, Sonderini family garden on Augustus' mausoleum (Graphic by Étienne du Pérac)

Rim, mostovi koji povezuju Palazzo Colonna s vrtovima Ville Colonna (foto: V. Marković)
Rome, bridges which connect Palazzo Colonna with Villa Colonna gardens (Photo V. Marković)

jesna ishodišta pa i značenje u kulturi gradskog života u Dubrovniku, postavlja se i važno pitanje o njihovu udjelu u vizualnom identitetu grada.

Terase i vizualni identitet gradskog prostora

Izgradnjom terasa unešena je u rezidencijalnu zonu stanovanja tema niskogradnji. One se nalaze do troetažnih i četveretažnih zgrada, pa u tom dijelu grada vlada nagla izmjena gabaritnih visina. U fasadnim nizovima zato se iznad terasa otvaraju široki prostorni procjepi kroz koje su ulice bočno osvijetljene, pa se presijecaju svjetlosni smjerovi slično kao na uličnim križanjima. Ali izmjena gabarita ne uvjetuje samo jaču i raznolikiju rasvijetljenost nego i drukčiju oprostorenost ulice. Iznad niskogradnji naime pogledom se seže do vrhova pročelja postavljenih uz susjedne ulice i do širokih bočnih i začelnih zidova okolnih stambenih zgrada. Njihove od smjera ulice povučene plohe ožbukane su i često slijepe. Nasuprot njima glavne fasade postavljene uz ulicu građene su kamenim kvadrima i pravilno su raščlanjene otvorima i etažnim vijencima. Premda su jednostavne i vrlo tradicionalno riješene, zbog suprotnosti s ožbukanim zidnim plohama imaju promijenjeno značenje. Kamenom građene i ožbukane plohe naime uspostavljaju porudak u kojem se jasno razlikuju »vanjske« od »povučenih«, okrenutih manje važnim prostorima, teže dostupnih pogledu i udaljenijih. Mogli bismo ih nazvati »unutrašnjima« jer se najčešće nalaze unutar tlocrtnog formata ili u uvučenim dijelovima stambenog bloka ili zgrade, a njihove žbukom zagladene površine čuvaju sjećanja na razdjelne zidove iz potresom rasjedenih stambenih blokova.²⁰

Od linije ulice odmaknutim, ožbukanim zidovima uspostavljen je iznad terasa i obiteljskih kapelica, dakle iznad prizemlja, takav reljef gradskog tkiva koji se oblicima i položajem ne podudara sa smjerovima ulica i »koridorski« određenim tlocrtom grada. Moglo bi se čak govoriti o dvostrukoj tlocrtnoj slici u kojoj se presijeca srednjovjekovno-renesansna gusta mreža ulica sa slojem nakon potresa obnovljenoga gradskog tkiva. Ono sadrži veća prostorna polja postavljena iznad donjega građevnog i vremenskog sloja.

Položaj zgrada tako je odmjeren da su iz glavnih smjerova pristupa pogledu izložene zidne plohe građene klesancima i pomno raščlanjene otvorima. Ali s drukčijeg mjesta promatranja odnosi se između klesancima građenih i ožbukanih fasada mijenjaju. Bliže i dalje, istaknuto i povučeno prepoznaje se u obrnutom poretku. U promijenjenom redosljedju »čitanja« naglašene su naime od ceste uvučene, bočne i začelne, ožbukane i slijepe zidne plohe. Njihova sumarnost naglašava tjelesnu zapreminu zgrade i prizmatične oblike prostornih razmaka koji ih odjeljuju. Iz tih se pogleda otkrivaju gradski prizori u kojima asimetrija nadvladava jednoličnost rasporeda zacrtanog mrežom uskih ulica, a klesancima građene fasade prepoznaje se kao kulisu na licima masivnih zidanica.

Isticanje jednog pogleda i različito vrednovanje ostalih dijelova istog arhitektonskog tijela, podjelom na važnije i manje važne (primarne i sekundarne) zidne površine, proizlazi iz sceničnog poimanja odnosa kuće i grada. U takvoj prostornoj postavi, gdje je pojedinačno samo dio gradske kulise, mogu se prepoznati načela gledanja karakteristična za razdoblje baroknog stila. Iste se stilske norme očituju i razgradnjom zatvorenih stambenih blokova, bilo uvlačenjem zidnih masa, »odsijecanjem« dijelova zgrada ili naglom izmjenom njihovih visina – uopće naglašenim asimetrijama.

Time i razmaci između zgrada, prostorni volumeni koji ih dijele, imaju naglašenu optičku vrijednost.

Pojedina spomenuta svojstva dubrovačke stambene arhitekture posljedica su okolnosti u kojima se obnavlja grad. Asimetričnost kuća pregrađenih nakon potresa mogla bi se naime protumačiti i spriječenim namjerama njihovih graditelja da izgradnjom umanje ili posve otklone asimetričnosti. Ali takve nedovršene kuće suviše su mnogobrojne u rezidencijalnom dijelu grada da bi se uvijek moglo govoriti o nepredviđenim prekidima izgradnje. (U kasnom XVIII. stoljeću asimetrične kuće izgrađene po cjelovito provedenom projektu – kuća između Bunićeve i Gundulićeve poljane, naprimjer – spomenutim pretpostavkama umanjuju dosege.) Ta »nedovršenost«²¹ daje arhitekturi karakter barokne skicoznosti, »otvorenosti«²¹ u vremenu, jednako prema prošlom, sadržanom u njezinim dijelovima koji potječu iz razdoblja prije potresa, kao i prema budućem u kojem bi se mogla građevina dovršiti. Po toj otvorenosti i prividnoj nedovršenosti prošlost, sadržana u arhitektonskoj strukturi pojedine zgrade, stambenog bloka pa i grada, stalno je prisutna kao »živa«²¹ arhitektonska supstanca koja bi mogla dobiti drukčiji smisao u nekim predstojećim građevinskim postupcima. Ali stvarni pokušaj nastavljanja izgradnje vodio bi dokidanju spomenutih svojstava.

Dvoumljenje o tome koliko su pojedini rezultati obnove dubrovačkih gradskih rezidencija posljedica svjesnih stilskih namjera ili postupaka koje su odredile prilike razorenoga grada upućuju na treće pitanje: Koliko se između baroknih htijenja i nedaća razaranja sačuvalo ranije poimanje o reprezentativnome gradskom stanovanju, ali poimanje koje se ne može svesti na opće stilske kategorije, odredbama namjerno zadane uvjete gradske izgradnje ili na pojedinačne podatke koji otkrivaju povijest izgradnje pojedine zgrade? Ovo negacijama opertano polje postavljenog pitanja moglo bi se imenovati arhitektonskim mentalitetom, onim shvaćanjem koje je proizišlo iz ukup-

nog iskustva izgradnje i korištenja stambenih prostora u gradu, a najjasnije se prepoznaje kada se iskaže arhitektonskim tipom.

Osobitost je privatne dubrovačke kuće poslije potresa nesimetrija i razvedenost proširena terasom i kapelom, a što pretpostavlja rasijecanje ili dokidanje tlocrtne »zatvorenosti«²¹ i ujednačene visinske odnose srednjovjekovno-renesansnih stambenih blokova. Za napuštanje starih načela organizacije Dubrovčani su stekli »prikrivena«²¹ iskustva u načinu kako su svojedobno rješavali organizaciju unutrašnjeg prostora svojih kuća. Zbog usitnjene srednjovjekovne parcelacije gradskog zemljišta, naime već u gotičkom i renesansnom razdoblju nije bilo moguće razviti novu shemu trodijelnog rasporeda, s velikom središnjom dvoranom i do nje s obje strane s po jednom ili dvije simetrično postavljene prostorije.²¹ I u najreprezentativnijim ostvarenjima izostavljena je u Dubrovniku jedna bočna strana. Asimetrija unutrašnjeg prostora bila je rasporedom otvora uvijek na pročelju prikrivena. A ravnina pročelja uključena je u jednoliko oblikovanu fasadnu opnu bloka kojemu stambena jedinica pripada.

Asimetrični raspored unutrašnjeg prostora u to je doba standard arhitektonskog ponašanja u stambenoj izgradnji Dubrovnika. Nakon potresa se nastavio, ali je za kuću i grad imao posve nove posljedice. U obnovi stambenih blokova iskustvo se asimetrije iskazalo naime ne samo u slobodnijem grupiranju prostorija nego i vanjskim oblikom kuće, bilo u tlocrtnom pogledu ili u visinskim odnosima između zgrade i terase ili kapele. Tako su bili rasječeni stambeni blokovi i razotkriveni odnosi volumena koji ih grade. Uz pročelja zgrada pogledu su sada izložene i bočne i začelne zidne plohe, pa umnoženi smjerovi »čitanja«²¹ gradskog pejzaža otkrivaju scenične vrijednosti i slikovitost njegova rasporeda. Na tim se osobinama temelji vizualni identitet rezidencijalnog dijela Dubrovnika, obnovljenog nakon potresa 1667.

Bilješke

1
L. Beritić u svojoj knjizi *Urbanistički razvitak Dubrovnika* (Zagreb, 1958, str. 70–76) navodi popis istaknutijih građevina koje su bile porušene ili oštećene potresom.

2
Podatke o djelatnosti stranih majstora donose: L. Beritić, *nav. dj.*, str. 28–35; K. Prijatelj, *Dokumenti za historiju dubrovačke barokne arhitekture*, Tkalčićev zbornik II, Zagreb, 1958, str. 117–155; R. Bösel, *Jesuitenarchitektur in Italien (1540–1773) I*, Die Baudenkmäler der römischen und der napolitanschen Ordenprovinz, Wien, 1985, str. 49–59.

3
O uvjetima obnove privatnih stambenih kuća vidi opširnije u knjizi L. Beritića, *nav. dj.*, str. 30–31.

4
Tako su u Ulici braće Andrijića kuće na broju 6 i 8 bile povezane u prvom katu nepravilno oblikovanim otvorom vrata, zidanim nestručno, uz upotrebu žbuke, koja je zbog lošeg sastava odmah raspucala. Budući da je razina poda u kući broj 8 niža, do otvora vrata moralo se uspinjati s nekoliko vjerojatno drvenih stuba. (Istraživanja palače obavio je Zavod za restauriranje umjetnina iz Zagreba, te sam kao suradnik Zavoda objavio rezultate u elaboratu *Palača u Andrijićevoj ulici 8 u Dubrovniku*, Zagreb, 1989.

5
Karakterističan je primjer Kabogina palača iz Ulice Cvijete Zuzorić 5.

6
Tema terasa u Dubrovniku nesumnjivo zahtijeva opsežna analitička istraživanja i razmatranje odnosa terasa – unutrašnji prostor palače kao i pomna komparativna ispitivanja stambene arhitekture susjednih južnojadranskih gradova na našoj i talijanskoj obali. Premda nisam mogao na taj način pristupiti temi, odlučio sam ipak objaviti ovaj rad. Razlog tomu jest činjenica da se u sadašnjim razmatranjima i radovima na obnovi arhitekture u Dubrovniku često na krivi način tumače ili posve zapostavljaju karakteristike grada o kojima je ovdje riječ. Vjerojatno je to posljedica nesprenog suglasja između nostalgične želje da se grad Dubrovnik prepozna samo kao spomenik srednjovjekovlja i s druge strane interesa koja ulaganja u obnovu grada usmjeravaju k povećanju »korisnog« prostora i tako ostvarenju što većih materijalnih dobitaka.

7
Istražujući arhivsku gradu iz razdoblja nakon potresa za crkve sv. Šimuna i sv. Apostola A. Badurina je naišao na podatak kako gradska uprava dozvoljava da se prostor koji je zapremala stambena zgrada iskoristi kao deponij za odlaganje materijala s gradskih ruševina. U tu su svrhu morali biti podignuti ogradni zidovi kao i kod terase palače Gučetić. Tako se bar može pretpostaviti. (Signaturu dokumenta Badurina nije zabilježio jer mu nije bio potreban za njegov istraživački zadatak.)

8
Istraživanja obavljena 1988. prethodila su obnovi i dogradnji palače za potrebe škole.

9
Na temelju takvog proizvoljnog tumačenja dozvoljena je razgradnja terase da bi se njezin prostor iskoristio za školsko dvorište.

10
Ako na površini koje zapremaju nije ranije bilo stambene kuće, jedna od njih je najvjerojatnije bila mostom preko ulice povezana sa stambenom jedinicom kojoj je pripadala.

11
Položaj terase uspostavljen je skraćanjem stambenog bloka nakon potresa. (Vidi nacrt na stranici 67 u navedenom djelu L. Beritića.) Kako je istodobno palača Bunić proširena i na susjednu kuću iz Androvićeve ulice, oba zida uz terasu pripadaju njezinoj stambenoj jedinici.

12
Na početku ovog stoljeća terasa je pregrađena u lođu, ali je dokumentira stara, ovdje reproducirana fotografija.

13
Vrijeme njihove izgradnje teško je odrediti budući da su građene vrlo jednostavno, a pregradnje izvršene u XIX. i XX. stoljeću znatne, kada su mogli biti u njihovu organizaciju uključeni klesani elementi koji mogu upućivati na pogrešne zaključke.

Nedavnim arheološkim istraživanjima u Pustijerni, na lokalitetu Sv. Tome ustanovljeno je da je ruševine potresom uništenih kuća zaključivala parkovna površina koja je pripadala Sorkočevićovoj kući iz Bandureve ulice broj 5–7. Po načinu njezine organizacije sa šetnicama, koje su na križanjima zasječenih uglova, pretpostavlja se da je iz XVIII. stoljeća. Voditelj istraživanja bio je Željko Rapanić.

14
O tome je C. Fisković u knjizi *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku* (Zagreb, 1947, str. 70) zapisao: »Naše gradske kuće imale su i mali perivoj spojen s dvorištem. Ističe se perivoj Junija Gradića kraj ruševina crkve Sv. Stjepana u koji se ulazi stubištem zrele renesanse. U vrtu su kapela i redovi stupova jonskih kapitela koji drže odrinu. Stil zrele renesanse slaže se s natpisom koji govori, da je djeđovsku palaču ukraasio, uredio i povećao godine 1590. Mato Gradić baš u doba kad je barokni stil isticao vrtove i dvorišta kraj kuća:

IVNIVS GRADIVS MATTHAEI
FILIVS MATTHAEI JVNIIQVE
PATER AEDES AVITAS AD SVVM
SVORVMQVE DECVS COMMODV
MQ. INSTAVRANDAS, AVGE
NDAS, EXORNANDAS CVRAVIT
ANNO S. MDLXXXX«

15
O tome vidi u: N. Grujić, *Reprezentativna stambena arhitektura*, katalog izložbe »Zlatno doba Dubrovnika«, Zagreb – Dubrovnik, Zagreb, 1987, str. 70.

16
Rezultati istraživanja objavljeni su elaboratom Zavoda za restauriranje umjetnina iz Zagreba *Ljetnikovac Pucić na Pilama*, Zagreb, 1990. Voditelj istraživanja: V. Marković.

17
Koliko sam u letimičnom pregledu gradova susjedne obale Jadrana uspio prepoznati, u Traniju samo jednoj, gotičkoj palači koja se nalazi uz luku, kasnije je prigrađena terasa nepravilnog oblika. I u Bariju terasu ima samo jedna palača. Iz XVIII. je stoljeća i nalazi se izvan starog središta grada.

18
Zanimljivo je spomenuti zbog često isticanog dominantnog položaja Venecije u jadranskom području da se u venecijanskoj stambenoj arhitekturi terasa javlja vrlo rijetko. Iz XVI. stoljeća preostala je terasa palače Barbarigo na Canal Grande (1565), te barokna uz pročelje palače Pisani kod Campo Morosini. Međutim nalazimo ih još samo na slikama venecijanskih vedutista XVIII. stoljeća, gdje se vidi da su redovno bile prigrađene uz skromnije gradske pa i pučke kuće. Rezultat su građevnih improvizacija i ne mogu se smatrati reprezentativnom temom venecijanske arhitekture.

Također su terase Ville Colonna i Palazzo Aldobrandini izgrađene na ruševinama antičke arhitekture. A u tekstualnom dijelu ovdje reproducirane grafike koja prikazuje vrt Sordinijevih kaže se da zaprema Augustov mauzolej te da je građen u vrijeme pape Pavla III. Istodobni spomen suvremenog i antičkog vladara Rima način je tumačenja povijesnog kontinuiteta i odnosa vrijednosti u njemu.

20
Za upotrebu ožbukanih fasada nakon potresa sigurno je bila poticajna i izgradnja isusovačkog kolegija.

21
Nada Grujić u *nav. dj.* na str. 69 zaključuje: »Dok se na sačuvanim primjerima gradske stambene arhitekture XV. i XVI. stoljeća tlocrtna shema velike središnje dvorane s jednom ili dvije manje prostorije sa svake strane ostvaruje u reduciranom opsegu, one će se u potpunosti i redovito realizirati gradnjom ljetnikovaca i nekih javnih građevina. To znači da su trodijelni gotički raspored prostorija (s velikom središnjom dvoranom i manjim simetrično postavljenim prostorijama sa strane) nalazi među sačuvanim spomenicima tek iznimno, pa će se čak i u naj-reprezentativnijim palačama XV. stoljeća uz dvoranu naći tek po jedna bočna prostorija.«

Summary

Vladimir Marković

House and area of the city of Dubrovnik after the earthquake of 1667

In the earthquake of 1667 the city of Dubrovnik was badly damaged and one half of its inhabitants were killed. Renewal of buildings that were of collective importance for the life of the city and the survival of its statehood was carried out by the municipal government and church institutions, and private dwelling houses were left to their owners. Since the population of the city was halved, many housing locations were left without owners and they were usurped by people who were well-off and who intended them for increasing the number of rooms, building new houses or used them to build terraces which were connected and level with the first floor of the apartment building.

Lodgings expanded by a terrace appear only in the residential part of the city and there is more than twenty such examples which were built in the period after the earthquake until the fall of the Dubrovnik republic in 1808.

The position of terrace which takes up the place of a demolished corner in a housing block is characteristic. In that case, the terrace is bordered by stucco and mostly blind facades of the adjacent houses, and due to the position of the terrace the housing block to which it belongs is cut at the corner and is therefore pronouncedly asymmetrical. Such corner position of terrace and formation of bordering walls was then repeated with newly built houses as well, which means that the solutions brought on by natural disaster and building conditions and asymmetry which resulted from that, were accepted in the urban architecture of Dubrovnik is a standard architectural form. It was also used in construction of annexes and in reconstruction of the Dubrovnik palaces after the earthquake, in those cases in which their organization did not include terrace as a subject matter as well.

Construction of terraces in Dubrovnik after the earthquake continues the tradition of the Dubrovnik country-house architecture. Most of the Renaissance summer houses from the Dubrovnik area have spacious terraces. In the city itself, a »giardino pensile« from 1590 which was put up on the terrace of the Gradić house has been preserved. Construction of terraces in the city was also induced by the representative dwelling culture in Italian cities, especially Rome, and also by the designs of Italian architects for the Dubrovnik cathedral and the Jesuitic college, which were built after the earthquake.

The connection with Rome is expressed not only in the manner of using dilapidated architectural structures in the construction of terraces (the antique ones in Rome, and the ones that remained after the earthquake in Dubrovnik) and »historicism« which results from such actions. More directly they are manifested in the construction of shop-areas below the Dubrovnik terraces, which is directly induced by the solution used in the Roman Palazzo Colonna.

Construction of terraces introduced the theme of low building in the residential dwelling zone. Stronger and diverse illumination and street spacing is conditioned by alternation of overall dimensions. Namely, above the terraces, such relief of city fabric was established which does not correspond with street directions and ground plan of the city defined by »corridors«. We could even speak of a double ground-plan view in which the medieval dense network of streets is intersected by the stratum of city fabric which was renewed after the earthquake of 1667. It includes large areal spaces which were set above the lower constructional and temporal stratum.

The relation between dwelling houses and terraces is measured in such a way that wall surfaces built of cut stone and carefully subdivided by apertures are exposed to view from the main directions of approach. Emphasis of one view and different evaluation of the other parts of the same architectural body results from scenical conception of the house-town relation. In such areal setting, in which house is just a part of the city »scenery«, principles of the view characteristic of the Baroque-style period can be recognized.

Characteristic feature of private Dubrovnik house after the earthquake is lack of symmetry and indentation expanded by a terrace (and a chapel), which involves cutting-up and annullment of ground-plan enclosure and uniform altitude relations of the medieval-Renaissance housing blocks. Such freedom in dealing with the city area results from Gothic and Renaissance experiences, when due to fragmentized medieval parcelling of the city terrain it was not possible to develop a scheme of symmetrical (three-part) room arrangement. But, lack of uniformity of the inner space was always covered up by the arrangement of apertures on the facade. After the earthquake of 1667, the experience of asymmetry had new consequences for the houses and the city. In the renewal of housing blocks the experience of asymmetry was expressed not only in freer room grouping, but also in the outer form of the houses, both with regard to the ground plan or to altitude relations between building and terrace or family chapel. That way, housing blocks were cut up and relations of volumes which had built them were revealed.

